

Јасмина Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10.07.2020.
Прихваћен: 15.07.2020.

О ДИСКУРСУ ЗАДИРКИВАЊА У ГОВОРУ ОДРАСЛИХ УПУЋЕНОГ ДЕЦИ**

Основни циљ овог рада је да се анализом интеракције између одраслих и деце узраста 18 месеци, две и четири године утврде формална, функционална и прагматска својства која одликују дискурс провоцирања и задиркивања. Реч је о специфичном и чврсто културно подржаном обрасцу комуникације, у коме као саговорници учествују и деца која се налазе у почетној фази усвајања језика и језичке социјализације (18 месеци). Даљи ток развоја овог комуникативног жанра обележен је усложњавањем формалних обележја исказа као и комуникативних улога саговорника, како одраслог, тако и детета, које постепено уместо улоге онога ко само одговара на вербални изазов и задиркивање преузима и улогу иницијатора оваквог облика комуникације.

Кључне речи: дискурсне стратегије, дискурс провоцирања и задиркивања, језичка социјализација, рани језички развој, усвајање српског језика.

1. Језички развој и говор упућен деци привлаче посебну пажњу истраживача још од 70-их година прошлог века. Ово интересовање није нимало случајно – управо се од откривања законитости које се испољавају током језичке онтогенезе и идентификовања чиниоца који је детерминишу, очекује да пружи одговоре на нека од суштински значајних питања о природи језика и језичкој способности као јединственом обележју људске врсте. Данас се сматра неспорним да говор упућен деци представља посебан језички регистар који се у многим структурним, као и функционалним својствима разликује од говора који један другом упућују одрасли саговорници. Између осталих, као разлике на фонетско-фонолошком плану обично се наводе изразито истакнута, често пренаглашена прозодија и интонација, већи интонацијски дијапазон, спорији темпо говора, дужење самогласника, дуже паузе,

*jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

**Овај рад настао је у оквиру пројекта *Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције (179018)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

јаснији и прецизнији изговор. Ове особине посебно су уочљиве током прве и друге године живота док се касније постепено губе. Кад је о вокабулару реч, он је далеко сведенији него у говору одраслих упућеног одраслим саговорницима и у почетним фазама усвајања језика своди се на ограничени број лексема које махом означавају конкретне ентитете обухватајући семантичка поља назива за сродство, храну, животиње, делове тела, одећу и сл. Синтакса говора упућеног малој деци такође је специфична – обилује кратким исказима једноставне структуре, синтагмама или простим реченицама. Да одрасли свој језички израз на различитим нивоима (фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком) значајно модификују и прилагођавају узрасту и тренутним језичким компетенцијама детета, потврђују резултати бројних анализа извршених на развојној грађи из различитих језика (Ринглер 1981, Камерон Фокнер и др. 2003). Посебно је, међутим, занимљиво пратити шта се дешава на прагматској равни језичког развоја и на које се све начине стичу прагматске компетенције.

Прагматски развој почиње врло рано, пре појаве вербалне комуникације, и може се пратити не само током одрастања већ и током даљег живота – сваки нови тип комуникативне ситуације са којом се срећемо изискује познавање како општих прагматских правила, тако и правила специфичних баш за ту ситуацију. Отуда успешне и ефектне стратегије комуникације подразумевају поседовање не само адекватних језичких, већ и прагматских и културних компетенција (Нинио/Сноу 1999). Дискурс вербалне провокације и задиркивања, присутан и описан у многим језичким окружењима и културама, репрезентативан је експонент комуникативног жанра за чију је успешну реализацију познавање културних узуса неопходно. Управо зато праћење развоја различитих формалних и функционалних обележја овог типа дискурса током периода усвајања језика, као и идентификовање културно условљених комуникативних образаца којима се при његовој реализацији служе одрасли у говору упућеном деци, омогућава идентификацију како језичких, тако и културних параметара који су од кључног значаја за разумевање процеса језичке социјализације и стицање одговарајућих прагматских компетенција (Окс/Шифелин 1986, По 2012).

2.0. Као и кад је о другим истраживаним језичким окружењима реч, задиркивање је као функционално посебан и специфичан комуникативни жанр присутно и у српској језичкој и културној средини и једна је од релативно честих дискурских форми у говору одраслих упућеном деци. Иако се различита формална и структурна обележја исказа који конституишу овај тип дискурса временом мењају и прилагођавају нарастајућим језичким и когнитивним компетенцијама детета, функција задиркивања остаје непромењена – оно је ту да би одрасли саговорник подстакао, охрабрио или изазвао дете да нешто каже или уради, да се повинује налогу или да демонстрира неку своју способност и умеће. Другим речима, задиркивање је (за разлику од директне наредбе или претње) један од митигационих и културно прихватљивих облика контроле понашања деце на различитим узрастима.

2.1. На најранијем узрасту за који је вршена анализа (18 месеци), дискурс задиркивања обично се реализује у облику позива детету да уради нешто што одрасли, наводно, не зна или не може (1), као изазов да дете покаже неко умеће (2), као лажна, шаљива претња (3), или као позив детету да се, као равноправан учесник, придружи једном саговорнику у „завери” против другог:¹

(1) *MAJ: oćeš mami da pokažeš, mama ne zna.

*MAJ: kako se igraš?

*DAR: ajde pokaži mami.

*CHI: neće.

%act: ustaje

*MAJ: šta?

*CHI: xxx@a ciko

%act: kreće u hodnik²

(2) *CHI: 0.

%par: smeje se

*TAJ: de migni tati.

*MAJ: haj migni.

*MAJ: da vidi mama kako migaš.

*CHI: 0.

%par: smeje se

%act: zatvara oči na kratko dva puta

*MAJ: bravo.

%act: tapše

(3) *TAJ: 0.

%act: TAJ uzima šipku iz LAZ ruke

*TAJ: sad ću te tući.

%add: LAZ

*TAJ: pruži ruku.

*CHI: 0.

%par: razvlači lice u osmijeh

*TAJ: pruži ruku.

*CHI: 0.

%act: pruža ruku

¹ Сви примери који се у раду наводе преузети су из базе раног дечјег говора SCECL (Анђелковић и др. 2001). Приликом преузимања из базе задржане су оригиналне ознаке, као и писмо (латиница). Примери се наводе у донекле измењеном облику у односу на онај који имају у оригиналним транскриптима. Неопходна прилагођавања своде се на скраћење текста транскрипта, односно оног његовог дела који се односи на пропратне информације и коментаре, или на избацивање паралелних конверзација које су се одвијале међу другим присутним особама, али у којима дете и његов саговорник нису учествовали. Оваква места обележена су низом тротачки.

² У наведеним примерима се, као и у оригиналним транскриптима, користе следеће скраћенице: CHI – дете испитаник, JEL, LAZ, LUK – деца испитаници, MAJ – мајка, TAJ – отац, BAV – баба, KOM – комшија, DAR – истраживач; DKO – сниматељ; xxx (XXX) – не разазнаје се шта је речено (или ко је шта рекао); [x2] – број понављања текста који претходи, @i – узвик, %com – коментар, %act – радња која прати исказ, %grx – стандардизован гест, %gls – глоса, одн. „превод” на стандардизовани облик исказа.

- *СНІ: 0.
 %act: удари лагано LAZ два пута по рuci
 *XXX: 0.
 %par: сви се смiju
- (4) %act: TAJ подиже Аcu у крило
 *TAJ: Аco (.) (h)оcемо ли преварити маму да нам купи сладолед?
 %com: шапуcе
 *СНІ: да.
 %par: одушевљен је, смije се
 *TAJ: оcемо (l)и онда јести сладолед?
 %com: шапуcе
 *СНІ: да.

Иако су језичке компетенције детета на овом узрасту још увек рудиментарне, како на лексичком, тако и на фонетском, морфолошком и синтаксичком плану, прагматски аспект исказа је, као што наведени примери недвосмислено показују, потпуно оперативан и примерен – деца не само да схватају различите комуникативне интенције одраслих саговорника, већ на њих, вербално и/или невербално реагују на сасвим адекватан начин. Тако дете у примеру (1) одбија да учествује у мајчином позиву да нешто уради, заоденутом у тврдњу да она „не зна” како се та радња врши, исказујући своје одбијање и вербално („неће”) и невербално (удаљавањем са места комуникације). Испитаник из примера (2) реагује потпуно супротно – спремно одговара на родитељски изазов да „мигне”, извршава га на једини начин на који уме (жмирка са оба ока) и за то бива награђен, такође, и вербално („Браво!”) и невербално (тапшањем). Детету у примеру (3) очито је сасвим јасно да је очева претња само шала и оно спремно учествује у „кажњавању”, пропративши га, као и сви присутни, смехом, тј. прагматски прикладним одговором у датој комуникативној ситуацији. На крају, дечак из примера (4) спремно учествује у ковању завере да се прибави и поједе сладолед, прилагођавајући чак и јачину свог гласа (шапат) „завереничком” дискурсу. Оно што при анализи формалних обележја дечјих реплика на овом узрасту посебно пада у очи, јесте велика несразмера између недостатности и сиромаштва језичког израза деце на свим лингвистичким нивоима, осим прагматског, у односу на комплексност комуникативних ситуација у којима учествују као равноправни актери. Тако се изнова и још једном потврђује постулат Слобина (1985) о „функцији која претходи форми”, односно о томе да усвајање функционалних и комуникативних вредности исказа готово увек претходи усвајању њихових формалних обележја.

2.2. На следећем анализираном узрасту (24 месеца) дискурс задиркивања добија нова и сложенија формална обележја, не само кад је о језичком изразу деце реч, већ и кад је реч о лексичкој и синтаксичкој сложености исказа родитеља. Тако дете у примеру (5), иако уз употребу фонетски неадекватног облика лексеме („мион” уместо „камион”), своје право поседовања исказује именичком синтагмом са одговарајућом посесивном придевском замени-

цом, која само у поновљеној реплици одступа (у конгруенцији) од устаљеног граматичког облика овог типа исказа. У примеру (6) се мајка, иницијатор комуникације и дискурса зачицавања, обраћа детету вишеструкосложеном реченичном конструкцијом, на коју оно одговара прагматски адекватно, показујући и речима и понашањем да ју је разумело. У сличној комуникативној ситуацији, илустрованој примером (7), дете на мајчино чикање одговара тако што прави кулу која по висини надмашује мајчину и пропраћа то одговарајућом тврдњом којом и вербално одговара на упућени изазов. Занимљиво је да је у примерима (6) и (7) реч о различитим дијадама дете–мајка, а ипак су обрасци комуникације слични, што указује на постојање одговарајућег, културно условљеног и снажно подржаног модела понашања у датој комуникативној ситуацији.

- (5) *CHI: moj mion [: kamion].
 %act: vozi kamiončić po slagalici
 *CHI: to je moj [x 2] mion [: kamion].
 %act: gleda u TAJ ruke i dalje gura kamiončić po slagalici
 %com: u TAJ rukama se nalazi uzica
 *TAJ: nije tvoj, moj je to.
 CHI: nije toja [: tvoja] [] mion [: kamion].
 %gls: nije tvoja kamion
 %act: drži kamiončić u rukama i gleda u njega
- (6) *MAJ: ja hoću da pokažem teti kako ja znam da napravim kućicu, a ti ne znaš.
 %act: seda za sto, stavlja kutiju sa kockama na sto
 *CHI: ja ću [//] ja ću da na [: napravim], ja ću +/-
 %gls: ja ću da napravim
 %act: seda na stolicu
- (7) *MAJ: i@i vidi moja kućica kako je velika!
 %act: <bef> slaže kućicu od tri crvene kockice
 %gpx: pokazuje prstom
 ...
 *MAJ: hajde ti napravi ako znaš!
 *CHI: 0.
 %act: stavlja drugu kockicu, pa treću
 *MAJ: jao@i!
 *MAJ: moja je lepša bila!
 *CHI: moja jepša biva!
 %gls: moja (je) lepša bila
 %act: slaže četvrtu kockicu

Да је на овом узрасту круг потенцијалних саговорника детета свакако шири него што је то био пре само шест месеци, сведочи пример (8). Дете у њему слободно и без задршке комуницира са две особе ван непосредног породичног миљеа – са комшијом (кога, очито, добро познаје и често виђа), али и са сниматељем кога је дотад видело само пар пута. Рано ширење круга

саговорника на чланове проширене породице, али и на остале одрасле особе и децу из окружења, представља једну значајну, али још увек недовољно истражену културну специфичност која одликује и детерминише услове у којима одрастају и комуникативно се социјализују деца која усвајају матерњи језик на овим географским просторима, посебно када је реч о сеоским и мањим урбаним срединама.

- (8) *KOM: idi tamo da braniš!
 *KOM: da vidi čika kako [/] kako ti braniš.
 *KOM: ajde!
 *CHI: čika [: čika] vidi!
 %act: pogleda u DKO, stoji ispred kreveta, širi ruke
 *KOM: ajde!
 *KOM: brani [/] brani!
 %act: baca loptu ka LUK
 *CHI: 0.
 %act: ispušta loptu
 *DKO: o@i bravo!
 *CHI: 0.
 %act: uzima loptu i baca je ka KOM

2.3. Две године касније (на узрасту од 48 месеци), трајање комуникативних епизода значајно се продужава, а број реплика које размењују дете и одрасли саговорник у појединачним комуникативним ситуацијама приметно расте. Говорни чинови постају структурно комплекснији и варијабилнији, а дете, поред улоге онога ко само одговара на провокацију и зачикавање, почиње да се јавља и у улози онога ко их иницира. Мењају се и постају разноврснији типови комуникативних стратегија којима дете остварује своје циљеве у дијалозима са одраслим, као што се примећују и знаци усвајања неких од културно детерминисаних узуса пристојности. Тако у примерима (9) и (10) дете јасно опонира одраслом саговорнику који га провоцира и доводи у сумњу његову способност да броји, али је начин на који то чини различит и условљен степеном блискости са саговорником. У примеру (9) дететова прва реплика упућена је члану породице са којим живи (баби) и реализује се у облику одсечног и љутог одбијања („нећу”), које је праћено и бацањем објекта. У наставку конверзације, испровоцирано бабином тврдњом да не зна да броји, дете се одлучује да одговори на изазов и свој одговор вербализује исказом који је могуће означити као „дискурс инаћења” („е, па знам”). Обе дететове реплике прихватљиве су (бар донекле) у кругу блиских особа, али би у комуникацији са страном особом биле оцењене као непристојне и неприкладне. Да су на ову дистинкцију осетљиви већ и четворогодишњаци, показује поређење са вербалним понашањем детета из примера (10). У њему дете комуницира са мање познатим и блиским саговорником, истраживачем, кога, као и сниматеља, виђа само повремено. Иако је тврдња истраживача о томе да дете не зна да броји готово истоветна са тврдњом члана породице у примеру (9), дете у контакту са саговорником ван породичног круга реагује

сасвим другачије – нема љутитог тона, инаћења и бацања предмета. Све ово представља сигурне показатеље да деца овог узраста (или бар нека од њих) имају формирана иницијална прагматска ограничења везана за узусе пристојности, као и за то шта приличи, а шта није прихватљиво у комуникацији са мање блиским саговорницима.

- (9) *BAB: aj izbroj kol(i)ko ovde ima kocki, da vidimo.
 %act: naginje se prema JEL
 *CHI: nećuć [: neću!]
 %act: vadi kocku iz kutije i baci je na sto
 ...
 *BAB: pa ne znaš.
 %act: gleda šta JEL radi
 *CHI: e, pa znam.
 %act: vadi iz pernice jednu po jednu kocku i slaže ih u plastičnu kutiju
- (10) *DAR: ma ti ne znaš da brojiš, sigurno, jel da ne znaš?
 *CHI: m@fp, znam.
 *DAR: pa ne [x 2] vidim ja to.
 *CHI: +< dva +/
 %act: slaže kocke u kutiju i broji ih
 *DAR: ajde, broji!
 *CHI: +, tri +...
 *DAR: aj(de) dalje!
 *CHI: četiri, devet.
 %act: povlači se unazad i seda na stolicu
 *CHI: eto ti.
 %act: gleda u DAR
 *DAR: devet?
 *DAR: i kol(i)ko još ima dalje?
 *CHI: osamn(a)est, trin(a)est, petn(a)est, osam.
 %act: trpa kocke u drugu kutiju

За разлику од деце на млађим узрастима, четворогодишњаци не само што јасно препознају дискурс зачикавања (што је компетенција присутна на свим анализираним узрастима), већ могу и да одаберу и на одговарајући начин језички изразе различите облике свог реаговања на њега. Дете у примеру (11), девојчица, препознаје бакино зачикавање као комуникативну стратегију којом жели да је наведе да изговори називе низа објеката који се пред њом налазе, али она их не зна, или није сигурна да ли их зна. Док би дете млађег узраста које би се нашло у овој ситуацији или само ћутало, или би устало и отишло (в. пример (1)), девојчица своје незнање (или несигурност) прикрива тврдњом која одраслом саговорнику ситуацију репрезентује као одраз њене свесне одлуке и воље („е, па нећу ни да вам кажем”).

- (11) *BAB: aj kazuj baki šta je to (.) sve.
 %add: JEL
 *CHI: 0.

- %act: pogleda u BAB, pa nastavi spremanje
 *BAB: ja ništa ne znam šta je to.
 *CHI: +< e, pa neću ni da vam kažem.

Примером (12) илустрована је даља, крајња фаза развоја дискурса задиркивања у интеракцији детета и одраслог – фаза у којој је могућа замена улога учесника у комуникацији при чему дете преузима улогу контролора понашања одраслог саговорника и иницијатора провокативног дискурса. Да је и за самог дечака реч о сасвим новој комуникативној улози чија овлашћења и ограничења тек утврђује и испробава, види се по томе што доследно, у готово иконичком следу, одраслој особи понавља исте оне инструкције које је током претходне интеракције од ње добијао, али пратећи их јасним језичким индикаторима промењеног статуса учесника у комуникацији („да научиш ти”, „ви морате да погађате шта је то”, „исто направи” и „си видела мама шта сам је научио како да прави”).

- (12) *CHI: nije to voz.
 *CHI: sad ćeš da vidiš ti šta je to.
 %act: stavlja sledeću kocku do druge kocke u drugom redu
 ...
 *CHI: da viš [: vidiš] kako da ti ja to pravim.
 %act: stavlja sledeće dve kocke do treće kocke u drugom redu
 *CHI: da naučiš ti.
 %par: osmehuje se
 *SVI: 0.
 %par: smeju se
 ...
 *CHI: a vi morate da pogađate šta je to.
 %act: popravlja svoju figuru
 ...
 *CHI: isto napravi.
 %add: DAR
 %act: povlači se nazad na stolicu
 *CHI: isto.
 %gpx: pokazuje očima u pravcu figure
 *DAR: da napravim isto?
 %add: LUK
 ...
 *DAR: ajde.
 *DAR: e ovako.
 %act: ređa pet kocaka u niz
 *CHI: si videla mama šta sam je naučio kako da pravi?
 %add: MAJ
 %par: osmehuje se
 %com: ponosan je na sebe i hvali se MAJ
 *MAJ: ma super si je naučio.
 %par: smeje se

Наведени пример на изразито речит начин сведочи о природи процеса прагматског развоја и о току језичке социјализације – и у једном и у другом случају реч је о непрекидном преузимању нових и све комплекснијих комуникативних улога и савладавању образаца њихове језичко-формалне реализације, које је неопходно како би се обезбедила и осигурала успешна, ефикасна и ефектна комуникација у датом културном окружењу.

3. Дискурс провоцирања и задиркивања добар је репрезент комуникативног жанра у коме интеракција унутарјезичких и ванјезичких, културних чинилаца долази до свог пуног изражаја. С обзиром на његову рану употребу у комуникацији одраслих с децом, праћење појаве и развоја дискурса задиркивања омогућава драгоцене увиде у токове језичке социјализације и прагматског сазревања. За разлику од дискурса провоцирања и зачикавања у комуникацији одрасле особе са другом одраслом особом, чија употреба често има функцију да саговорника доведе у незгодан положај, исмеје га или понижи, дискурс задиркивања у комуникацији одраслог с дететом има примарно митигациону функцију – он се употребљава у ситуацијама када одрасли саговорник жели да наведе дете да нешто каже или уради, али то чини без издавања директних наредби и претњи, на начин који је не само прихватљивији за саговорника, већ и снажно културно подржан образац језичког понашања у комуникацији одрасле особе и детета.

Деца дискурс задиркивања препознају врло рано (већ са 18 месеци), а током година које следе постепено развијају комуникативне стратегије којима на њега реагују. До четврте године овим специфичним и културно снажно подржаним жанром овладавају до те мере да могу и сама да га иницирају и употребе за реализацију сопствених комуникативних интенција и циљева.

ИЗВОР

Andelković, D., Ševa, N. & Moskovljević, J. (2001). *Serbian Corpus of Early Child Language*. Laboratory for Experimental Psychology, Faculty of Philosophy, and Department of General Linguistics, Faculty of Philology, University of Belgrade, <http://chilides.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Serbian/SCECL/>

ЛИТЕРАТУРА

Камерон Фокнер и др. 2003: Thea Cameron-Faulkner, Elena Lieven, Michael Tomasello, A construction-based analysis of child directed speech, *Cognitive Science*, 27, 843–873.

Нинио/Сноу 1999: Anat Ninio & Catherine E. Snow, The development of pragmatics: Learning to use language appropriately, in: Bhatia, T. K. & Ritchie,

- W.C. (eds.), *Handbook of language acquisition*. New York: Academic Press, 347–383.
- Окс/Шифелин 1986:** Bambi Schieffelin & Elinor Ochs (eds.), *Language Socialization Across Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press.
- По 2012:** Amy Paugh, Local Theories of Child Rearing, in: Alessandro Duranti, Elinor Ochs, Bambi B. Schieffelin (eds.), *The Handbook of Language Socialization*, Oxford: Blackwell, 150–168.
- Ринглер 1981:** Norma M. Ringler, The development of language and how adults talk to children, *Infant Mental Health*, 2, 71–83.
- Слобин 1985:** Dan I. Slobin, Crosslinguistic Evidence for the Language-Making Capacity, in: Dan I. Slobin (ed.), *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, Vol. 2: *Theoretical Issues*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 406–605.

Jasmina D. Moskovljević Popović

DISCOURSE OF TEASING IN CHILD-DIRECTED SPEECH

Summary

The main goal of this paper is to analyse communicative interactions between adults and children aged 1;6, 2;0 and 4;0, so that major formal, functional and pragmatic characteristics of the discourse of teasing in the Serbian cultural environment may be established. The discourse of teasing is specific, widely represented and strongly culturally supported communicative genre, which children acquiring Serbian language encounter at very early stages of language acquisition and socialization. Further development of discourse of teasing is characterised by constant elaboration of its' formal features, as well as of the communicative roles children and adults assume in teasing exchanges. At the age of 4 children seem to be ready (at least some of them) not only to participate in the teasing discourse in the role of the one who has been teased, but to assume the role of the teaser, as well.

Key words: discourse strategies, discourse of teasing, discourse of challenge, language socialization, early language development, acquisition of Serbian as L1.